

Liszt Ferenc
A CIGÁNYOKRÓL ÉS MAGYARORSZÁGI ZENÉJÜKRŐL

Liszt Ferenc

A CIGÁNYOKRÓL
ÉS MAGYARORSZÁGI
ZENÉJÜKRŐL

Fordította, sajtó alá rendezte
és a jegyzeteket írta
HAMBURGER KLÁRA

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

A mű eredeti címe
Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie
Paris: 1859, Bourdilliat
[Reprint: Éditions d'aujourd'hui, az eredeti facsimile kiadása]
(Les introuvables)

Szerkesztette
KERTÉSZ MÁRTA

A borítón
Falusi cigányzenészek, 1855. Valerio

© Hamburger Klára, 2020

ISBN 978-963-456-081-4

*Munkámat férjem,
Kertész Iván operakritikus
emlékének ajánlom*

ELŐSZÓ

Az ifjú Liszt Ferenc Párizsban úgy adta közre esszéit, hogy élettársának, idővel három gyermeke anyjának, a francia anyanyelvén írói szinten fogalmazó, felvilágosult Marie d'Agoult grófnénak (szül. de Flavigny, 1805–1876) megadta a direktívákat, a hölgy pedig írói stílusban, kiadhatóvá tette a dolgozatokat.¹

1846-ban, második magyarországi (és erdélyi) látogatása alatt kapott kedvet (az 1839 és 1847 közt írott *Magyar Dallok*, *Magyar Rhapsodiák* 1–21. füzet folytatásaként) az első 15 *Magyar rapszódia* megkomponálásához. A galaci karanténból 1847 júniusában meglehetősen szemtelen módon arra kérte Marie d'Agoult-t, hogy – a régi módon – írjon ezekhez az ő instrukciói szerint elő- vagy utószóul szolgáló, néhány oldalas, „egészen rövid esszé”-t, mert ő maga erre képtelen. A grófnéval való kapcsolata ekkor már évek óta a mélypontra jutott, így Marie természetesen visszautasította. Annál is inkább, mivel Liszt ekkortájt a lengyel-orosz, dúsgazdag, férjétől különváltan élő Carolyne von Sayn-Wittgenstein hercegnénél (sz. Iwanowska, 1819–1887) a cári Oroszországban töltött szerelmes heteket. Így – sajnos – a néhány laposra szánt előszó helyett már az új élettárs, a kékharisnya, magát mindentudónak gondoló, fontoskodó és dagályos franciasággal fogalmazó hercegné írt kísérszöveget, mely végül egész kötetté duzzadt, mire 1859-ben Párizsban megjelent.

¹ Mielőtt e könyv előszavába belekezdenék, szeretnék kegyelettel és hálával megemlékezni két tudósról, akiknek köszönhetően behatóan foglalkoztam ezzel a sokat vitatott, hírhedt munkával. Az egyik néhai tanárom, aspiránsvezetőm, a nagy Liszt-kutató, dr. Gárdonyi Zoltán (1906–1989), aki közel ötven évvel ezelőtt jelölte ki számomra elvégzendő feladatként e könyv 1859-es és 1881-es kiadása francia eredetijének összevetését. A másik az MTA Történettudományi Intézetének 1997-ben, 47 évesen elhunyt nagy tehetségű munkatársa, Lackó Mihály, aki önzetlenül bocsátotta rendelkezésemre *Liszt Ferenc és a magyarok* című, 1985-ben írt kitűnő dolgozatának kéziratát, amelyből bőven merítettem, és további tanácsokkal látott el.

Carolyne grófné kislányával

Liszt kezdetben kifejezetten *magyar* daraboknak szánta ezeket a műveit. 1852-ben még így írt készülő *Magyar Rhapsodiák* sorozatáról Mátray (Rothkrepf) Gábornak (1797–1875, zenetörténész), aki – a művész kérésére – küldött neki „népdalkiadványaiból”.²

Igen tisztelt Úr! [...] Utolsó mulatásomkor [1846] Magyar és Erdélyországban a *magyar dallamok* (kiemelés tőlem, H. K.) úgy szólván lelkem vérévé váltak, midőn azokat több cigány zenekarok játszáék előttem, hányszor nem álmodám be magamat azokba, s hányszor nem gyönyörködém álmélkodva rajtok? Mily csodateljes varázs caleidoscoppját állítják azok öszve a szomorúság, inség, mélyelműség, dagály, dac, kecs, ábrándozás, komolyság, enyelgés, életbú és életbajoknak. Nemzeti zenénk [!] e mély, benső, hatalmas s szabad, tartalomdús és emelkedéssel teljes költészetét visszaadni nekem is feladatomból lőn.

² A levél magyar fordítása megjelent a *Hölgyfutár* 3, 1852. október 16. 237. számában. Hírharang, 957. Eredetije – úgy látszik – elveszett, mert a gyűjteményekből hiányzik. Fogalmat adhat arról, milyen volt a francia nyelvű szövegnek az akkori magyar nyelvre való fordítása.

Kielégítőleg eszközlém-e, erről tanúságot teend ama több évi munkám, mely e tél folytán „magyar rhapsodiák” egyetemes címe alatt (egy-egy 10-15 levélre terjedő 14 füzetben) Bécsben Haslingernél egészen ujon készítve fog megjelenni.

Liszt gyermekkorában még maga is hallotta, és jól emlékezett a leghíresebb cigány együttes, Bihari János és társai játékára. Volt ebben a – nemzetközi gyökerű és eredetileg katonák verbuválására szolgáló – cigányok játszott magyar nemzeti zenében, ebben a „style hongrois”-ban valami olyan egyedi és jellegzetes, ami megihlette a nagy bécsi szerzőket: Haydnt, Beethovent, Schubertot, később Brahmsot és Johann Strausst is, de a századfordulón szívesen hallgatta a kényes ízlésű Claude Debussy is, és felhasználta *Tzigane* című hegedűdarabjában Maurice Ravel.

Liszt gyűjtötte a cigányok játszott dallamok nyomtatott gyűjteményeit, csakúgy, mint a cigányokra vonatkozó korabeli irodalmat: bekérte Mátray Gábornak, Czeke Sándornak a magyar zenéről és az itteni cigányság interpretációs szerepéről szóló írásait is.³ Tudatában volt tehát annak, hogy ezek a szakemberek cáfolták azt az – elsősorban Franciaországban élő – elméletet, mely szerint a magyarországi cigányok játszott, cigányzenének nevezett muzsika nem magyar, hanem indiai eredetű. (Ez az elmélet olyan kiirthatatlannak látszik Franciaországban, hogy Serge Gut, a Sorbonne nemrég elhunyt professzora, az egyik legkiválóbb Liszt-monográfia szerzője is, még *Franz Liszt, les éléments du langage musical* c. könyve javított, bővített, 2008-ban Zurfluhnál megjelent végső kiadásában is ragaszkodik hozzá.)

³ Mátray Gábor: Bihari János magyar népzeneész életrajza, in Kubinyi Ferenc–Vahot Imre (szerk.) *Magyarország és Erdély képekben*, II. köt. Pest, Emich, 1855, 156–161.; Mátray Gábor: A magyar zene és a magyar cigányok zenéje, in *i.m.* IV. köt. 1859, 11–128.; Czeke Sándor (1830–1900), *Über ungarische Musik und Zigeuner*, 1858. magyar ford. Rózsaági Antal, *A magyar zene és a cigányok*, in Szépirodalmi közlöny 1858. okt.–nov. és Böhm Gusztáv: *Aradi Híradó*, 1858, 1859; Liszt levele Erkel Ferenchez, amelyben Czeke dolgozatát kéri: Wien, 1856. 9. 16., in Prahács Margit: (szerk.) *Franz Liszt Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835–1886.*, Budapest–Kassel–Basel stb. Akadémiai Kiadó, 1996, 88. sz. 92. Mátray német fordításban megküldte Lisztnek *A magyar zene és a magyar cigányok zenéje* c. dolgozatát 1853-ban, ez és a rá vonatkozó levelezés elveszett. Vö. Várnai Péter: *Egy magyar muzsikuskor a reformkorban*. Utószó Mátray Gábor: *A muzsikának közönséges története és egyéb írások* reprint kiadásához. Vál. jegyz. Gábry György. Magyar Hírmondó, Bp., Magvető Kiadó, 1984.

Hogy Lisztet Mátraynak írott, idézett levele után mi és mikor készítette arra, hogy megváltoztassa a dallamok magyar eredetére vonatkozó nézetét, és elfogadja a franciák téves elméletét, miszerint ezek a dallamok nem magyar, hanem indiai eredetűek, ősiek és egy elveszett cigány eposz töredékei – rejtély. Tény, hogy ehhez a három tragikus tévedéséhez élete végéig ragaszkodott.

Ez a „style hongrois”-nak mondott magyar cigányzene valójában se nem indiai, se nem ősi, se nem népi és semmiféle elveszett eposznak nem része. A dallamok maximum néhány évtizedesek, műdalok, többnyire magyar urak szerzeményei vagy akár költők verseire írott dallamok, mint például Petőfi „*Befordúltam a konyhára*” kezdetű versének megzenésítése, amelyek szorosan egybeforrtak a cigány együtteseknek a magyar urak ízléséhez alkalmazkodó előadási sajátosságaival, modorosságaival.

Liszt nem filológus volt, hanem romantikus művész. Kivételesen nyitott és toleráns európai szellem, akitől távol állt mindenfajta társadalmi, vallási, nemzetiségi, etnikai diszkrimináció. Az ő szemében – akárcsak a rokon szellemű, félig magyar költő, Nikolaus Lenau (Niembsch von Strehlenau, 1802–1850) munkáiban, a romák a megzabolázhatatlan szabadságvágy megtestesítői voltak.

Nagy szeretettel és csodálattal hallgatta a cigány együttesek játékát, elbűvölte „kreatív virtuozitásuk”. Gyűjtötte dallamaikat, nem egyet hallás után maga jegyzett le. A cigányzenészeket „kedves kollégáinak”, önmagát „félig franciskánusnak, félig cigánynak”,⁴ „a magyar királyság első számú cigányának”⁵ mondta. És ha már – ki tudja, mikor és miért – magáévá tette ezt a téves elméletet, az „indiai eredetű” „töredék eposznak” rekonstruálójává kívánt lenni, *Magyar rapszódiaiban*.

Nem tudta, milyen darázsfaszekbe nyúlt. Nem értette, mivel bántotta meg – a cigány kisebbséggel szemközt gyakorolt nagyvonalúságukért még külön is megdicsért – honfitársait. Nem tudott magyarul, nem ismerte a magyar körülményeket, a „cigányzenéről” és a semmibe vett magyar parasztdalról, az igazi magyar folklórról csak azt tudta, amit a magyar uraktól hallott. (A valódi cigány folklórral – a vokálissal Csenki Imre, André Hajdú, Kocsis Katalin, a hangszeressel és a hangszeres magyar népzenevel, valamint ma-

⁴ „On me définirait assez bien en allemand „Zu einer Hälfte Zigeuner, zur andern Franciskaner”. Levél Carolyne Wittgensteinhez, in La Mara (szerk., a továbbiakban LB) *Franz Liszts Briefe*, Leipzig, Breitkopf & Härtel, Bd.4. 1899, Nr. 299, 316.

⁵ Levél gróf Festetics Leónak., Wien, 1846. 8. 5. in Prahács, *i. m.* Nr.22.,57.

Bunkó Feri és bandája

gával a „cigányzenével” annak kiemelkedő tudós professzora, Sárosi Bálint, a 20. század második felében kezdett foglalkozni.) Nem tudta, hogy téves elmélete 1849 és 1867 között mintegy „félidőben”, a legrosszabbkor robbant, amikor beteljesedni látszott a nemzethalál Herder megjósolta végzete,⁶ nem is értette, hogy mi sértőt követett el hazája ellen azzal, hogy téves elméletét a legnagyobb elnyomás időszakában tette közzé, a cigányok játszott magyar népies zene, nótá és tánc vált a magyar nemzeti identitástudat első számú – mert szöveg nélkül cenzúrázhatatlan – kifejezőjévé.

Ennek megfelelően a cigányok ambivalens helyzetben voltak Magyarországon. Egyfelől mint a nemzeti zene par excellence előadói példátlan népszerűségnek örvendtek. Az alkoholhoz hasonló és attól elválaszthatatlan mámor előidézőiként meghatározó szerepet játszottak a tehetetlen letargiájában birtokára visszahúzódó, „sírva vigadó” magyar nemesség életmódjában.⁷

⁶ A német író 1784 és 1791 közt *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* c. műve 2. kötetében, a Finnen, Letten und Preußen c. fejezetben (Berlin–Weimar, Aufbau Verlag, 1985) fejtette ki azt az elméletét, mely szerint Magyarország betöltötte misszióját azzal, hogy megvédte Európát a törököktől: az ország és a nyelv el fog tűnni.

⁷ Vö. Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–87*. 3. 1850–75. Bp. Grill Károly kiadásában, 1888, 29. „Egészen olyan idöket élünk, amikor a cigányzene képezi lehangolt kedélyünk utolsó menedékét.” 141: [...] „Olyanok valánk, mint az ópium-evő, aki e delejes mámorban ringató s a képzelődések országába szerteszét

Másfelől viszont valamennyi itt élő kisebbség közül őket vetették meg legjobban: szinte állatnak tekintették a romákat. Mindennél jellemzőbb, amit majd Brassai Sámuel ír le a Liszt-könyve ellen készült pamfletjében: „az erdélyi nemes embernek kell lenni kopójának, bivalyának és cigányának.”⁸

A magyar földesurak javarészt nem értettek franciául: főként csak az arisztokrácia és a főpapság ismerte ezt a nyelvet. Ennek ellenére, már a könyv párizsi megjelenésének híre (a *Revue des deux Mondes* augusztus 1-jei számában jelent meg róla Paul Scudo »1806–1864« megsemmisítő bírálata) bombaként robbant. Magánemberek, zenészek és a teljes magyar sajtó (anélkül, hogy értette volna) vadul nekiesett Lisztnek: hálátlannak, nemzetárulónak mondták, pedig nemrég övezték a nemességet szimbolizáló díszkarddal, s a nemzet koszorús költője, Vörösmarty Mihály, ódát írt hozzá, amelyben úgy szólította meg, mint „Hírhedett zenésze a világnak / Bárhová juss,, mindig hű rokon.” Liszt téves elméletét úgy fogták fel itthon, mint ahogy a *Pesti Napló*ban olvasható: „Zenénket is elperlik már”. Különösen fájdalmasnak érezték, hogy Liszt szerint épp a magyarnak nincs is zenéje, sőt, azt éppen az itt élő, legalacsonyabb rendű, megvetett népségnek, a cigányoknak tulajdonítja.⁹

Mindenki a legnagyobb magyar szaktekintély, a kolozsvári polihisztor, Brassai Sámuel professzor megalapozott és megsemmisítő véleményét várta. Ez végre 1860-ban megjelent, Kolozsvárott, egy 56 lapos broszúra formájában, *Magyar- vagy cigányzene? Elméletfuttatás Liszt Ferencz cigányokról írott könyve felett* címmel. A számos hozzászólóval ellentétben Brassai franciául kiválóan értő, éles elméjű, remek tollú debatter volt. De ő is elsősorban a nemzeti

barangoló varázsképek világából felébredvén, lehangolt, mert túlfeszített idegzete révén a tehetetlen önkívüliség állapotában kárhozta.” 145: [...] „a mikor aztán nagy kelete volt a magyar nótának, mert hisz igaz marad az mindig, hogy »sírva vigad a magyar«. – Akkoriban a viszonyok minden képen kedveztek a sírva vigadásnak, úgy annyira, hogy a cigány elmaradhatatlan tartozékává vált minden falusi összejövételnek.”

⁸ Brassai Sámuel, nagyhírű kolozsvári polihisztor (1800–1897). Pamfletje: *Magyar vagy Cigányzene? Elméletfuttatás „Cigányokról” írt könyve felett*, Kolozsvár, Ev. Reform. Főiskola ny., 1860, 26.

⁹ Jelen tanulmány – (*Rezeption des Zigeunerbuches in Ungarn*) részletesen felforolva az egyes sajtóorgánumok reakcióját – eredetileg a néhai Detlef Altenburg professzor szerkesztette *Sämtliche Schriften* kétnyelvű kritikai kiadásához, Altenburg professzor felkérésére készült: a *Cigánykönyv* lett volna a sorozat utolsó kötete, de nem készült el.

Liszt Ferenc Weimarban, 1860

presztízs megsértésével vádolta Lisztet, ami érzelmi reakció, nem tudományos cáfolat. Az utókor szemében óhatatlanul van valami tragikomikus abban, hogy számos társához hasonlóan Brassai maga is téves premisszákból indult ki: hiszen ő is kizárólag a magyar nótát tartotta nemzeti zenének. Nyilván konzervatív szemléletével függött össze a nemzeti kisebbségek és az alsóbb magyar néposztályok megvetése, semmibe vétele – holott akkor még, kivált éppen Erdélyben, bőséggel virágzott a klasszikus szépségű, valódi magyar parasztdal – amelyet aztán csak a századfordulón fedezett fel Vikár Béla, Kodály Zoltán és Bartók Béla. Brassai ugyancsak meglepő tájékozatlanságára vall, hogy „egyik legrégebbi dallamunk”-ként a *Rákóczi nótát* említi.¹⁰ Ugyanakkor közöl néhány, Reguly Antal által nemrég gyűjtött vogul dallamot, s bár a magyar nyelvi rokonság ügyében nem foglal állást, ezek értékes voltával bizonyítja: a magyarságnak is nyilván volt ősi zenéje.¹¹ Lisztet cáfoló zeneelméleti fejtegetéseiből is az tetszik ki, hogy ebben a tudományágban a polihisztor nem volt szakember. Társadalmi nézeteihez hasonlóan konzervatívak a zenét illető ítéletei. Dolgozatában nem mulasztotta el, hogy néhány oldalvágást intézzon Liszt, a programzenész, a „jövő zenésze”, a „czikornyás” előadóművész s a pedagógus, a „húrszaggató iskola” mestere ellen.¹²

A könyv

Liszt könyvének szerzője tehát Wittgenstein hercegné, legfeljebb a zene konkrét jellegzetességeire és saját élményeire utaló részek tükrözik Liszt véleményét.

Carolyne azonban – Liszttel ellentétben – nem toleráns európai művész volt, hanem a cári Oroszországban, nemzeti-vallási előítéletek szellemében nevelkedett, fanatikusan katolikus, dúsgazdag lengyel nagybirtokos. Ráadásul logikai bukfencekkel, képzavarokkal, ellentmondásokkal, cikornyákkal teli, dagályos stílusban író, a tényeknek sokszor fittyet hányó, a maga „bölcse-

¹⁰ Brassai, *i. m.*, 44.

¹¹ Brassai: *i. m.*, 35–36. Reguly Antal nyelvtudós, a finn–magyar rokonság kiváló kutatója (1819–1855), korai halála miatt gazdag uráli anyagát Hunfalvy Pál és mások adták ki.

¹² Brassai, *i. m.*, 22. „a programzene, melynek szerzőnk a leglármásabb trombitása”, 5–52. „Tudjuk, hogy zongora játékában, melylyel virtuóz napjaiban egész Európát elbolondítá [...] a fő elem, a fő segédeszköz, a czikornya vala” 55. „Mert valamint hazánkfia virtuóz korában egy húrszaggató iskolát állított vala a művészet hátrányára a vak utánczók seregéből [...]”

ségeit” gátlástalanul és terjengősen fejtegető szláv kékharisnya. Rettenetes sületlenségeket hordott össze mind a magyarokról, mind a cigányokról. A magyar helység- és személyneveket, szavakat a felismerhetetlenségig eltorzítva közölte. Magas labdát adott Brassainak, akinek az általa példaként lefordított részekben bőven akadt kigúnyolni valója.¹³ A szabadságot, a szabad életet mindennél jobban szerető román abszolút negatív „ellenpontjaként” előítéletek fűtötte indulattal a „másik” hazátlan népnek, a „bosszúszomjas”, üldöztetésük következtében „gyűlölettel tele” izraelitáknak szentelte. Egyebek közt – Wagner *Das Judentum in der Musik* című dolgozatához hasonlóan – kifejtette, hogy a hazátlan zsidóknak nincs is zenei tehetségük. A Liszt szellemiségétől idegen elméletet a művész a bécsi Salomon Sulzer nevű zsidó kántor (1804–1890) kiváló előadásának leírásával igyekezett tompítani.

A 192 oldalas könyv 1859-ben, Bourdilliat-nál jelent meg. (Magam a *Les introuvables* – sorozat Édition d’Aujourd’hui című reprint kiadást vettem meg Párizsban.) A fejezetek római számmal vannak ellátva (egyébként hibásan: a CXXII kimaradt, így a CXXI-et a CXXIII követi.) Liszt gondolatai a 163. oldaltól olvashatók, összehasonlítja a vándorcigányok sorsát a magáéval, és visszaemlékszik gyermekora cigányzeneélményére – persze bőven felvizezve, a hercegné stílusában. Leírja egy velük és sok pálinkával töltött estéjét, amikor *con rabbia* játszottak, szenvedélyesen virtuóz passzázsokat és fioritúrákat, viharos *tutti*t produkáltak. A világjáró virtuóz a spanyol cigányok zenéjéből keveset hallott, azokról nem is tud sok jót mondani. Az oroszok énekesnőkkel rendezett cigányzene-orgiáiról pedig mint nyugat-európainak nincs jó véleménye. Bukarestben és Iaşiban azonban – mint írja – a magyar cigányokhoz hasonló stílusban muzsikáltak. A XCIII. fejezettől analizálja a zenéjüket, a jellegzetes, két bővített szekundos hangnemet, agogikával teli, meg-megálló, majd nekiszaladó, szabad ritmusukat, a lassúból és frissből álló zenei formát, improvizációs tehetségüket, a zenekar összeállítását. De aztán újból, hosszasan kifejti a cigányzene eredetére, eposztörredékeire vonatkozó téves elméletét, idézi a magyar szakértők cikkeit és vitatkozik azokkal. Fontos és Lisztre nagyon jellemző a cigányzenészre mint *virtuose-poète*-re, *virtuose créateur*-re vonatkozó megjegyzése. Furcsa módon végül konklúzióképpen kifejti, hogy a cigányzene miért a magyaroké.

¹³ A felismerhetetlenségig rosszul írott neveket, szavakat nehéz munkával sikerült azonosítanom. A fordításban helyesen közlöm őket, függeléként pedig csatolok egy személy- és helységnév-azonosító szótárt.

A CXXIII (voltaképpen XCXXII) és a következő fejezetekben a hercegné a cigányságnak a magyar történelemben való megjelenését, történetét mondja el, légből kapott módon, hosszan idéz, illetve fordít (valószínűleg a szerző Liszt számára készült német fordítása alapján) Mátray Bihari-könyvéből, majd szó esik Lavottáról és Csermákról is (utóbbiról Fáy István könyvéből való idézetekkel); a cigányzene magyarországi fénykoráról és hanyatlásáról. A 329. oldalon kifejti (ez nyilván Liszt nézete), hogy tilos a cigányzenét „kijavítani”, elvenni fő jellemzőit, a bővített kvartot, a különleges hangközeit, a díszítéseket, a szabad ritmusukat (a parlando, agogikákkal tele vagy éppen pontozott részeket, „bokázó” zárlatokat). Azt is nyilván maga Liszt írja, hogy már korán átvitte zongorára, mintegy megmentette ezeket a dallamokat, excentricitásaikkal együtt; a könyv végén pedig megemlíti, hogy eredetileg csak előszóval, bevezetéssel óhajtotta ellátni *Magyar rapszódiait*.

A könyv egyetlen mulatságos része Liszt pedagógiai csődjét meséli el. Párizsban ugyanis a művész régi barátja, Teleki Sándor gróf hozott ajándékba – akár egy kiskutyát – egy 12 éves forma, Debrecen környékéről való, hegedülő cigánygyereket, Sárai Józsit. Liszt elhatározta, hogy művelt, kulturált, viselkedni tudó, alaposan képzett hegedűművészt farag belőle.

Ám ezzel teljes kudarcot vallott. Józsi nem akart közismereti tárgyakat, sem franciát tanulni, és hiába iratkozott be Massart hegedűtanfolyamára a Conservatoire-ba. Annál inkább kedvelte a divatos francia ruhákat, illatszereket, édességeket, és azt, hogy a szalonok előkelő hölgyei kényeztették. Liszt később elutazott Párizsból, majd magához hívatta Józsit Strasbourgba. Szigorú német hegedűtanárhoz küldte, a Hohenzollern herceg löwenbergi zenekarában muzsikáló Sternberg professzorhoz. Ám ez sem segített. Bécsben aztán felkereste Lisztet a gyerek bátyja, és könyörgött, engedje haza, mert boldogtalan. Ez megtörtént, Józsi hazament cigányzenekarban játszani, de hosszú évekig keretben őrizte jótevője, Liszt Ferenc arcképét.

A fordítás

Brassai Sámuel azért írta meg megsemmisítő pamfletjét, hogy megakadályozza Liszt könyvének magyarra fordítását. Ez nem sikerült. 1862-ben Heckenast Pesten kiadta németül és magyarul is. Németre Peter Cornelius (1824–1874), a zeneszerző fordította, aki a hercegné antiszemita fejtegetéseiből sok mindent elhagyott. (Carolyne ezt nem is bocsátotta meg neki.) Magyarra a teljes könyvet lefordították, de a fordító – Székely József – nevét meg sem említették.

Liszt könyvének a magyar urak sokáig olvasatlanul estek neki, most a Székely József-féle magyar változatot szídták. A szakmai jellegű írások fordításában akkoriban nem volt gyakorlata senkinek. A legtöbb mesterség szakszavainak nem is volt még magyar megfelelője. Székely munkája is ott a legrosszabb, ahol zenei kifejezéseket kell fordítani vagy zenei jeleket ki-tennie, amilyenek a nyomdában nem is voltak. Sok mindent félre is fordít, pl. az orgonapontot nyugvópontnak, a csellót brúgósna a „measure à trois temps”-t 3 ütenyes időmértéknek stb. Sok a sajtóhiba is.

Legjobb képet úgy kaphatunk erről a fordításról, ha idézünk belőle. Íme egy kis jellemző részlet:

A kisebb hanglajtorján (scala minore) rendesen a fokozott quart-ot (quarte augmentée), a kisebbített sext-et (la sixte diminuée – és az fokozott septime-et (la septime augmentée) veszi. Különösen a quartok fokozása által a harmonia gyakran igen bizarr s borús hatású csillogást nyer az.

Liszt és a hercegné nagy vihart kavart művének azóta sem készült új fordítása. Korszerű magyar verziója és tudományos jegyzetekkel ellátott kiadása fájoan hiányzó, fontos dokumentuma a honi művelődéstörténetnek. Hiányzik a néhai Detlef Altenburg kétnyelvű (francia–német) kritikai kiadásából is – korai halála megakadályozta, hogy az utolsónak tervezett kötet (a „Cigánykönyv” két kiadása) megjelenjék.

Ezt a könyvet sok-sok éves, Liszt-kutatással eltöltött munkásságom le-zárásának szánom.

Hamburger Klára